

Taja Kramberger

Nemške univerze in njihova politika v obdobju nacionalsocializma: naklepna politizacija vednosti, antiintelektualizem in odprava avtonomije

Povzetek: Članek podaja sociohistorični kontekst in konceptno usmeritev nacionalsocialističnih univerzitetnih reform v tretjem rajhu. Avtorica prikaže ključne nacionalsocialistične univerzitetne modifikacije, katerih namen je bil v oblikovanju nove NS »politične univerze« in odpravi univerzitetne avtonomije. Nacionalsocialistična univerzitetna revolucija je skozi centralizacijo vodenja univerzitetnega delovanja in služb odpravila staro univerzitetno avtonomijo, znanstvene discipline pa integrirala v usodo nacije (s pomočjo aplikacij in njihove vpetosti v vojaško-industrijski kompleks), s čimer je bil vzpostavljen popoln nadzor nad vsebinskimi in formalnimi akademskimi aspekti. Ta prehod ni bil mogoč brez sodelovanja velike večine akademikov. Po akademski čistki nevšečnih kadrov leta 1933, ki jo je sprožil *Zakon o obnovi poklicnega [državnega] uradništva (Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums)* in v kateri so univerzitetno zaposlitev izgubili zlasti judje in levo usmerjeni kritični intelektualci, je leto zatem sledil še *Zakon o reorganizaciji univerze (Gesetz über die Neuordnung der Universität)*, prek katerega je univerza postala zgolj veja NS političnega sistema, nadzorovanega s strani NSDAP. Razumevanje univerzitetnih strategij v tretjem rajhu ni povsem zunaj prepoznavanja recidivov avtokratske univerzitetne politike, ki jih lahko opazujemo v neoliberalni deregulaciji univerze.

Ključne besede: univerza, nacionalsocializem, deregulacija avtonomije, antiintelektualizem, univerzitetna čistka

UDK: 378:37(091)

Znanstveni prispevek

Dr. Taja Kramberger, docentka in znanstvena sodelavka, Pedagoški inštitut, Gerbičeva 62, SI-1000 Ljubljana, Slovenija; e-naslov: taja.kramberger@gmail.com

V članku z naslovom Restrikcije na nemških univerzah pred nacističnim naskokom na oblast in med nacionalsocialistično konsolidacijo sem na kratko prikazala nekaj ključnih momentov nemške univerzitetne zgodovine, ki označujejo referenčne postaje na poti v čedalje bolj sklenjeno (zaprto, samozadostno) akademsko in univerzitetno strukturo ter – vsaj v svojem akumuliranem negativnem potencialu – napovedujejo restriktivnejšo politizacijo univerz. Ta akademska regresija je dejansko sledila v obdobju tretjega rajha, ki je nudil ugoden družbeni kontekst za najsurevnejšo izničevalno politizacijo univerze v vsej nemški univerzitetni zgodovini.

V NS¹-reorganizacijo univerzitetnega delovanja, ki je tema tega članka in si jo bomo v nadaljevanju besedila podrobneje ogledali, sodijo naslednji postopki (6): deregulacija akademske svobode, reorganizacija univerzitetne uprave, reorganizacija rekrutiranja, promocij in habilitacij učiteljev, onemogočanje mednarodne izmenjave in zavrnitev mednarodnih znanstvenih kriterijev, onemogočanje asistenture, univerzitetne kolegialnosti in kooperacije, vzdrževanje negotovosti zaposlitve in ustrahovanje glasnih profesorjev.²

Vsakega od šestih naštetih postopkov nacistične univerzitetne preobrazbe v nadaljevanju obravnavam posebej in ga skušam prikazati z vidika njegovih procedur in učinkov. Ključni občutljivi infrastrukturni kraji nacionalsocialističnih univerzitetnih sprememb pa so med besedilom sistematzirano prikazani tudi na grafičnem prikazu 2 (levo – univerzitetna struktura v weimarski republiki; desno – univerzitetne spremembe v času tretjega rajha).

---

¹ Okrajšavo NS uporabljam za nacionalsocializem oz. tudi v pridevniški rabi kot nacionalsocialističen/-a/-o.

² Tipologijo sem pripravila sama. Narejena je na podlagi premisleka treh ključnih besedil o univerzah v tretjem rajhu, katerih avtorji so Hartshorne (1938), Grunberger (1971) in Heiber (1991–1994).

Deregulacija akademske svobode

Akademska svoboda je imela v kontekstu nemške univerzitetne zgodovine vsaj tri pomene. Prvi je bil, da so bili v času od srednjeveških univerzitetnih gild/cehov pa do leta 1879 učiteljem oz. učenjakom zagotovljeni določeni privilegiji, ki so se nanašali na pravne zadeve, zaradi česar so bili učenjaki tako rekoč povzdignjeni nad navadne državljane. Drugi je bil, da je na podoben način akademska skupnost študentski populaciji priznavala določeno imuniteto. In tretji, najpomembnejši, je bil, da je univerzitetna oblast sama in brez zunanjih interferenc določala intelektualne vsebine in izobraževalni kurikulum, pedagoške metode in način rekrutiranja učiteljev (Hartshorne 1938, str. 213).

Načelo svobode znanosti in učenja oz. poučevanja (Lehrfreiheit) je dobilo svojo ustavno podlago najprej v frankfurtski deklaraciji pravic (1848) in nato v pruski ustavi (1850), v kateri je bila zagotovljena tudi akademska svoboda.³ To svobodo je znova potrdila tudi weimarska ustava (1919), in sicer v 142. členu, ki se je glasil takole: »Umetnost in znanost, kakor tudi njuno poučevanje, sta svobodni. Država zagotavlja njuno varovanje in je udeležena v njunem kultiviranju.« (Hartshorne 1938, str. 213) Nationalsocialistična vlada pa je že februarja 1933, torej kmalu po prevzemu oblasti, suspendirala tiste ustavne člene, ki so zagotavljali svobodo (oseb, govora, medijev, združevanja ipd.). Četudi 142. člen de iure ni bil nikdar odpravljen, sta se v kratkem času z NS-reorganizacijo univerze povsem spremenila status in administracija akademskih načel in postulatov, ki so bili v veljavi pred nacistično Machtergreifung. Ameriški študent matematike Saunders Mac Lane, ki se je na svojem študiju v Nemčiji s svojo zaročenko udeležil enega od zgodnjih NS univerzitetnih srečanj, je zapisal, da so v göttingenskem govoru pomembnega NS-profesorja iz Berlina med drugim poslušali tudi o tem, kako bi »znanosti (Wissenschaften) morale biti neodvisne, ne pa avtonomne« (Mac Lane 1995, str. 1137).

Tretji rajh je potemtakem univerzitetno avtonomijo simultano ogrozil in erodiral z dveh strani hkrati: od zgoraj s politično reglementacijo in od spodaj s sodelovanjem univerzitetnega kadra in NS-teles. Za nacistično delovanje in prodiranje nove »revolucionarne« miselnosti od spodaj sta poskrbeli dve novoustanovljeni formaciji: Liga nemških univerzitetnih učiteljev (NSD-Dozentenbund) in Liga nemških univerzitetnih študentov (NSD-Studentenbund), ki sta delovali restriktivno v razmerju do politično nerazporejenih in neortodoksnih študentov, učiteljev ali kritičnih intelektualcev oz. raziskovalcev in protežirali univerzitetne člane NSDAP in politično-ideološko preverjene kadre (Heiber 1991–1994).

³ V nemški tradiciji, ki sega v 19. stoletje, je pravosodje naposled določilo trojno sestavo akademske svobode, in sicer na naslednji način: a) svoboda učenja oz. poučevanja (Lehrfreiheit), ki obsega tudi pravico univerzitetnega profesorja oz. univerzitetne profesorice, da svobodno določa vsebine svojih predavanj in objavlja rezultate svojih raziskav brez predhodnega privoljenja ali cenzure nadrejenih, b) svoboda študija oz. študiranja (Lernfreiheit), ki je pravica študentov/študentk, da svobodno izberejo študij in programsko smer, in c) svoboda raziskovanja (Freiheit der Wissenschaft). Prim. današnji 5. člen nemške ustave (Artikel 5 des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland). Za širši vpogled in razumevanje razlikovanja med Lehrfreiheit in Lernfreiheit gl. knjigo Johna R. Searla (1971), predvsem 6. poglavje z naslovom »Academic Freedom«.

Reorganizacija univerzitetne uprave

Dvojni pravni status univerze oz. delitev univerzitetne administracije na znanstveno in poslovno operacionalizacijsko sfero, ki je v veljavi še v času weimarske republike, ima svoje izvore v dvojni naravi univerz. Nemška univerza je tradicionalno vpeta v stari gildni/cehovski sistem, ki je organizacija zasebne narave in teži k temu, da ima nadzor nad izvajanjem večšin svojih članov in nad njihovimi proceduralnimi postopki, torej nad kvalifikacijami in privilegiji poučevanja (osnovno cehovsko pravilo je: od vajenca do mojstra). Na podlagi tega se je razvil moderen univerzitetni kurikulum in tako je razumljivo, da so fakultete po eni strani želele imeti pristojnost nad tistimi upravnimi postopki, ki zadevajo poučevanje, po drugi strani pa so bile od samih začetkov tudi državne ustanove, kar pomeni, da so prejemale državni (javni) denar za izvedbo svojih programov in da so njihovo dejavnost budno spremljali vladarji/vlade oz. njihovi pooblašenci.

NS-deregulacija oz. politična reorganizacija univerze je imela dve ključni komponenti, in sicer močno prisilno centralizacijo in odpravo avtonomnih univerzitetnih teles, ki so dotlej skrbela za mobilnost ter promocijo kakovostnih vsebin in kadrov.

K prvi sodita odprava univerzitetnega kuratorja, ki je v stari infrastrukturi skrbel za posredovanje med ministrsko ravni in univerzami, in preimenovanje rektorja v Führerja univerze oz. premestitev njegovih kompetenc v popolno odvisnost od nadrejenih instanc (ministra za izobraževanje in Reichsführerja). V skladu s Führerprinzipom tako rektorjev niso več volili člani akademskega senata, ampak ga je imenoval nacistični minister za izobraževanje, ki ga je s pooblastili naredil za diktatorja univerze. Tak rektor – Führer je imel kompetenco vsiljevanja svojih lastnih dekanov in oddelkov na univerzi.

K drugi komponenti pa sodi odprava starodavne in častitljive ustanove, imenovane notranja fakulteta (die Innere Fakultät). Le-ta je bila dejanski locus tradicionalnih akademskih privilegijev in so jo različni politični režimi v zgodovini (cesarstvo, republika) modro puščali nedotaknjeno, saj je bila porok učinkovitega univerzitetnega delovanja v duhu krilatice, da je znanost najbolje pustiti v rokah tistih, ki jo delajo in vedo največ o njej.

Saunders Mac Lane, ameriški študent matematike v Göttingenu v zgodnjih 30. letih 20. stoletja,⁴ je aprila 1933 takole opisal prve NS-ukrepe (Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums/nacionalsocialistični Zakon o obnovi poklicnega (državnega) uradništva, ki je sprožil prve univerzitetne čistke in z univerze pregnal jude in levo usmerjene intelektualce, predvsem socialne demokrate in liberalce)⁵:

⁴ Obširneje o Göttingenu pod NS gl. v Schappacher 1987.

⁵ Dejanje NS univerzitetnih čistk je samo na sebi pokol lastnih najbolj profiliranih, diferenciranih in zmogljivih nacionalnih intelektualnih sil, torej silovito antiintelektualno, nacionalnokastracijsko in kompulzivno dejanje. Ko je leta 1933 judovski profesor fizike in Nobelov nagrajenec (1925) James Franck (1882–1964) zaradi antisemitske gonje protestno zapustil univerzitetno katedro (in emigriral v ZDA), je ta njegova gesta sprožila – ne odobravanje njegovega lucidnega in pogumnega kritičnega duha, ampak – ogorčenje med njegovimi kolegi: 33 univerzitetnih profesorjev v Göttingenu je obsodilo njegovo dejanje in podalo javno izjavo, objavljeno v Frankfurter Zeitung 28. aprila 1933, ki se končuje takole: »Upamo, da bo vlada pospešila potrebne očiščevalne ukrepe.« (Grunberger 1971, str. 391)

»V Nemčiji so profesorji, zasebni docenti in asistenti vladni uslužbenci. 7. aprila 1933 je bil sprejet nov zakon za takšne uslužbence,⁶ ki tako rekoč odpušča vse tiste, ki so judje, razen tistih, ki bili na pozicijo imenovani že pred letom 1914, in tistih, ki so se kot vojaki borili v prvi svetovni vojni. Tako so odpuščanja pričakala vse, ki niso bili v slehernem trenutku popolnoma predani nacionalsocialistični državi.

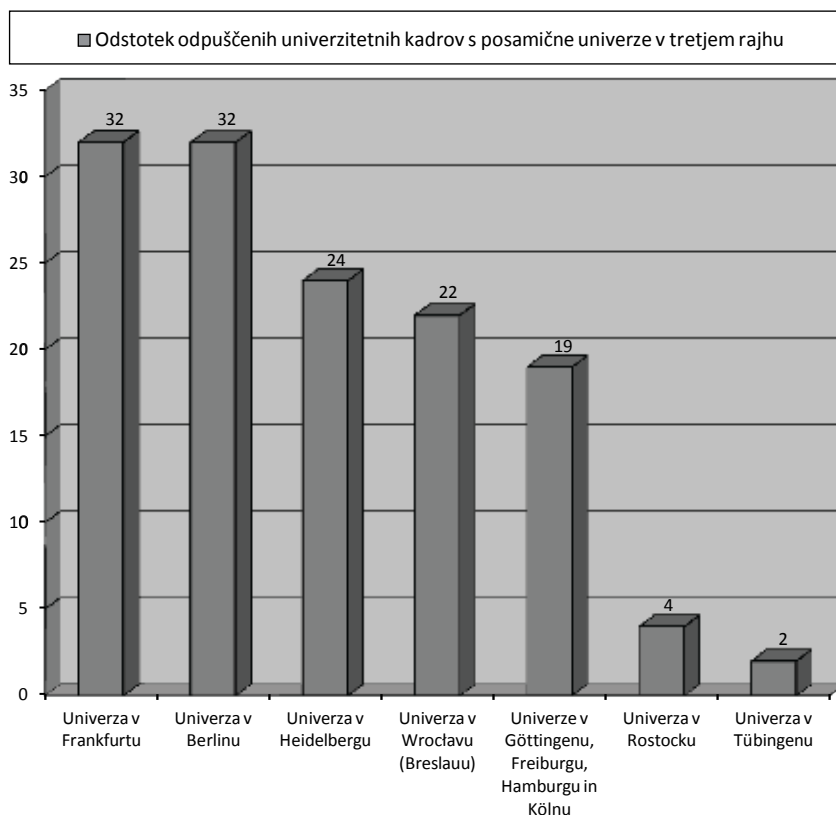
Učinek na Matematičnem inštitutu je bil drastičen. Courant, Noether in Bernstein so bili nemudoma odpuščeni (25. aprila). Couranta niti njegova vojaščina v prvi svetovni vojni ni rešila; očitno je, da so ga njegovi zgodnji politični pogledi in njegov širok vpliv v matematiki (podedovan od Felixa Kleina) naredili za nepriljubljenega. Z njegovim odhodom je Neugebauer postal dejanski vodja inštituta, a to je trajalo le en dan, saj je bil odpuščen tudi on, kakor kaže zaradi svojih političnih simpatij, a morda tudi zaradi tega, ker ni pokosil svoje trate! 27. aprila so bili odpuščeni še Bernays, Hertz in Lewy. Landau pa so svetovali, naj naslednji poletni semester ne predava in nasvet je upošteval. [...] Skozi ta poletni semester sem se nekako prebil. Vsi študentje, ki so lahko pohiteli z dokončanjem zahtevanih določil, so to storili. Izgubil sem mentorja za svojo tezo (Paula Bernaysa), namesto njega je to mesto zasedel Hermann Weyl in mi pripravil zahtevno ustno preizkušnjo. Zmogel sem, a pri definiciji Hausdorffovega prostora sem pozabil na aksiom ločitve, nisem pa si upal omeniti, da ga je prav tako nekoč v publikaciji pozabil tudi Weyl. Za drugi ustni preizkus sem vzel kurz iz filozofije matematike pri profesorju Moritzu Geigerju. Čeprav je bil jud, je služil v prvi svetovni vojni, zaradi česar je še imel službo.⁷ Sem pa pri vsakem predavanju opazil njegovo živčnost v zvezi s prihodnostjo – upravičeno živčnost.« (Mac Lane 1995, str. 1136)

Saunders Mac Lane je avgusta 1933 zapustil staro celino z doktorsko tezo v žepu in temeljno življenjsko izkušnjo, kaj se lahko zgodi, če se akademski svet

⁶ Zakon o obnovi poklicnega (državnega) uradništva z dne 7. aprila 1933 (gl. Hutton 1999, str. 58–63). Čistka, ki jo je zakon sprožil, je bila uperjena proti nearijem, komunistom, socialistom in liberalcem. V času tega zakona je bil – poleg številnih drugih judov – s tehnične univerze v Dresdnu odpuščen filolog Victor Klemperer (gl. Klemperer 1975). Sum nevšečnosti je sicer s tem zakonom širše padel na vse univerzitetne učitelje, ki se dotlej niso pridružili nacionalsocialistični Ligi nemških univerzitetnih učiteljev.

⁷ Po podatkih Mac Lana je bilo leta 1933 samo z Matematičnega inštituta odpuščenih 18 ljudi (Mac Lane 1995, str. 1137). O učinkovitosti NS-politike odpuščanja pričajo podatki, ki jih navaja Hartshorne: od 5.382 zaposlenih učiteljev jih je bilo v zimskem semestru 1936/1937 za univerzitetne namene/kariero izgubljenih kar 47,1 % (2.532; običajne izgube v weimarski republiki so malo nad 20 %), pri čemer jih je umrlo le 216, drugi pa so bili prisilno upokojeni ali kako drugače odpuščeni. Ti podatki govorijo o kapitalni NS-transformaciji učiteljskega nabora oz. rekrutacije (Hartshorne 1938, str. 221–222). Podatki za berlinsko univerzo so osupljivi: od 707 zaposlenih je berlinska univerza do srede 30. let 20. stoletja izgubila 400 učiteljev (56,6 %, od tega jih je umrlo 38), prek NS-kadrovanja pa jih je znova pridobila 239 (43,8 %) od skupnega števila 546 (prav tam). Nekoliko drugačne, a primerljive podatke podaja pozneje izdana analiza Noaksa in Pridhama: med zimskima semestroma 1932/1933 in 1933/1934 je od 7.758 univerzitetnih učiteljev v Nemčiji izgubilo zaposlitev 1.145 učiteljev, torej v povprečju malo pod 15 % (ob upoštevanju asistentov in drugih sodelavcev pa 1.684, kar pomeni 21,7 %), od tega jih je bilo 313 rednih profesorjev (Noakes in Pridham 1994, str. 443). Gl. graf 1 v besedilu, na katerem se lepo vidi, kako število odpuščenih pada sorazmerno z univerzitetno akomodacijo na NS; najmanj je bilo odpuščenih s konservativne univerze v Tübingenu, kjer je bila univerzitetna orkestracija v duhu NS najbolj ubrana.

brez upora podvrže strankarski propagandi z državno oblastjo in sistemski implementaciji politično-ideoloških načel.

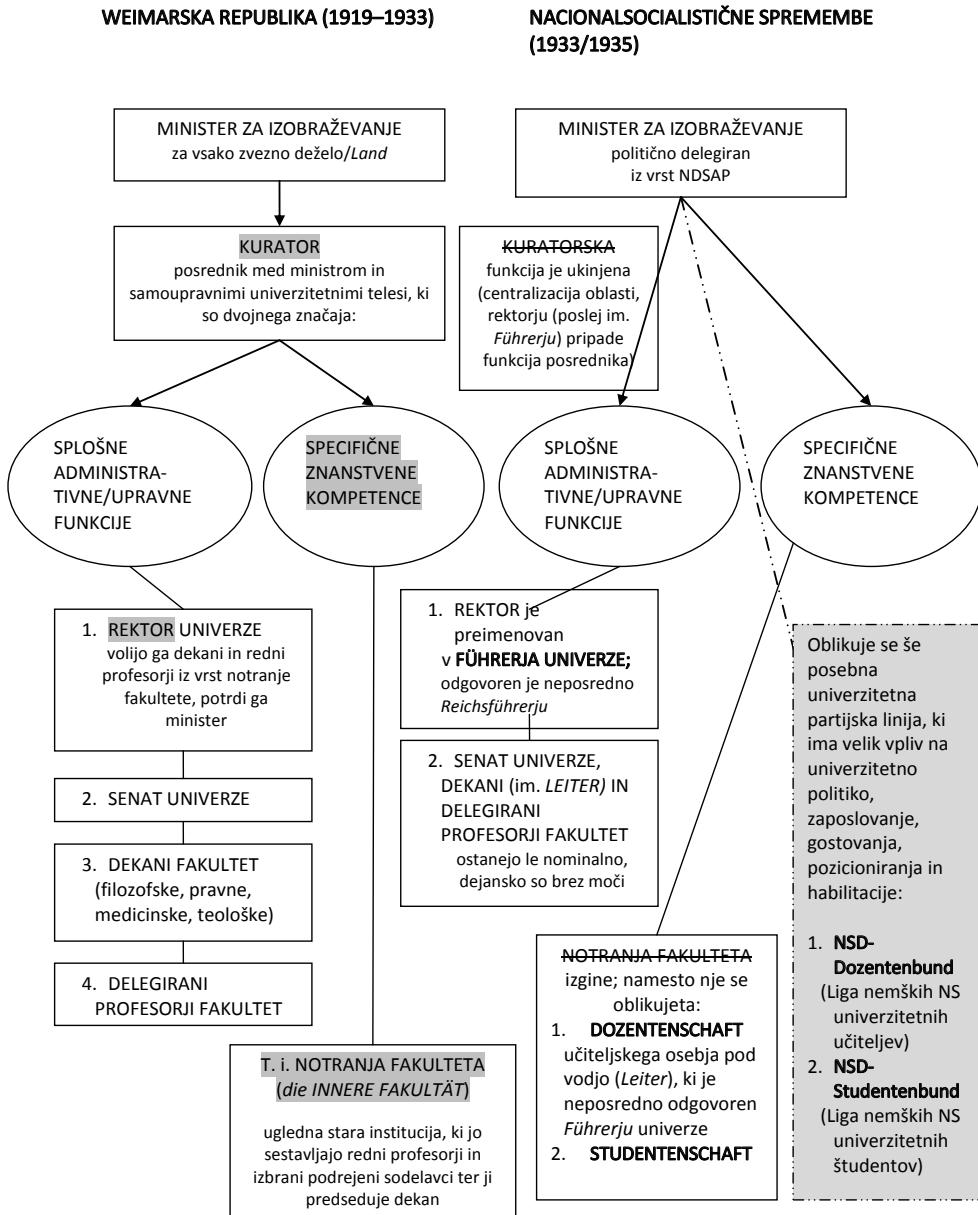

Slika 1: Graf prikazuje približen odstotek odpuščenih univerzitetnih kadrov na univerzah tretjega rajha v času med 7. aprilom 1933 (sprejetje Zakona o obnovi poklicnega (državnega) uradništva) in sredo 30. let 20. stoletja (podatki so povzeti po Hutton 1999; Noakes in Pridham 1994).

Zgodnja nacistična univerzitetna kadrovska čistka pa se – gledano v širšem merilu in z vidika kvantifikacije – niti ne zdi tako drastična; približno desetina vodilnih kadrov (Grunberger 1971, str. 391) oz. nekoliko več – do 15 % – po podatkih drugih avtorjev (Hutton 1999; Noakes in Pridham 1994, str. 443; Szöllösi – Janze 2001, str. 4) je bila pregnana z nemških univerz. Seveda pa so bile posledice za odpuščene v primerjavi s temi odstotki nesorazmerno težke.

Reorganizacija rekrutiranja, promocij in habilitacij učiteljev

V starem weimarskem sistemu so bile procedure, ki so omogočale univerzitetno selekcijo in vertikalno mobilnost učiteljev, tj. imenovanje na delovno mesto (Berufung), promocija (Promotion) in habilitacija (Habilitation), v rokah posameznih

Slika 2: Reorganizacija univerze v času nacionalsocializma v Nemčiji (na levem grafu so s sivo označena mesta, na katerih so bile izvedene najpomembnejše NS-reforme, prečrtane institucije pa so bile ukinjene). Grafično ponazoritev sem pripravila sama, podatki pa so povzeti po Hartshorne 1938; Grunberger 1971; Heiber 1991–1994; Noakes in Pridham 1994; Schappacher 1987.

fakultet. Ko je fakulteta želela nekoga zaposliti kot rednega profesorja, je ministru poslala tri imena in ta je navadno izbral enega od njih, četudi k temu z določili ni bil zavezan.⁸ Nacistične spremembe so v procesu imenovanja na delovno mesto ukinile voljo fakultet in vse kompetence za Berufung so odtlej pripadle centralni oblasti – ministru. Število oseb, ki so prejele potrdilo o univerzitetni habilitaciji, se je v času tretjega rajha zmanjšalo – v številkah to pomeni naslednje: leta 1920 je habilitacijo za univerzitetne učitelje prejelo 2.333 oseb, leta 1933 le 1.534 oseb, med letoma 1933 in 1944 pa se je številka zmanjšala še za približno eno tretjino (Grunberger 1971, str. 401). Kar zadeva promocijo, torej podeljevanje stopenj, gre za staro srednjeveško pravico, ki je dolgo sovpadala s pravico do poučevanja (*licentia docendi*). Zaradi padca kakovosti pa so bili, kot navaja Hartshorne, v 18. stoletju primorani uvesti dodatna preverjanja znanja za kvalificirane učitelje (Hartshorne 1938, str. 215).

Iz te potrebe se je dejansko izoblikoval habilitacijski postopek, kakršnega poznamo danes in po katerem je učitelju priznana višja stopnja v hierarhični lestvici učiteljskih nazivov šele po tem, ko predloži dodatne dokumente, ki pričajo o njegovih kompetencah, in opravi ponovni preizkus (nastopno predavanje). Nacistična reorganizacija habilitacijskega postopka je iz *docenture* naredila prerekvizit, prek katerega so morali prihodnji učitelji dokazovati svojo osebno, moralno in predvsem politično primernost za poučevanje na NS-univerzi. Eno od zakonskih določil z 18. oktobra 1933 je naslednje: »Samo kdor se čuti navznoter povezanega s skupnostjo ljudi in ki temu notranjemu občutju daje glas z dejanji, je primeren za univerzitetnega učitelja.« (Hartshorne 1938, str. 215)

Docentura, osrednje jedro rekrutacije primernih mladih univerzitetnih NS-kadrov, tj. tistih, ki so »zmožni biti dejanski voditelji in vzgojitelji mladine« (prav tam), se je nanašala zgolj na nemške učitelje; tuji učitelji so lahko bili habilitirani, niso pa mogli prejeti *docenture*. Sestavine le-te so bile naslednje (Hartshorne 1938; Grunberger 1971):

- a) pristanek na skupinski duh, disciplino in popolno pokorščino: kandidat je moral najprej štiri do šest tednov prebiti na t. i. »taboru skupnosti« in potem še na »učiteljski akademiji«. Na prvem so preverjali kandidatovo zmožnost prilagoditve na razmere preprostega življenja in naporenega fizičnega dela znotraj majhne in tesno povezane skupine. Kandidatu, ki ni izražal »skupinskega duha«, se ni obetalo nič dobrega. »Učiteljska akademija« pa je – v naslednjem koraku – s predavanji in diskusijami poskrbela za to, da so kandidatu v glavo vcepili pravšnji socialnopolitično dokso NS. Znotraj tega »akademskega« dispozitiva so kandidata večkrat testirali v zvezi z znamenji latentnega upora zoper NS-doktrino in skupinsko disciplino;⁹

⁸ Približno četrtnina profesorskih imenovanj med letoma 1817 in 1900 ni bila v okvirih tega dispozitiva, kar pomeni, da je minister deloval proti fakultetni volji ali mimo nje (Hartshorne 1938, str. 214–215).

⁹ 11. maja 1937 so NS-oblasti izdale nove, bolj zaostrene določbe o »štiritredenskem učiteljskem taboru«, ki naj kandidate seznanj s »problemi, ki so osrednjega pomena za znanost in raziskovanje« (Hartshorne 1938, str. 215).

- b) neoporečna lojalnost Führerju (Führerprinzip): to so zagotovili s posebno (vazalsko) prisego zvestobe, ki naj bi kandidata vse življenje povezovala s svojim gospodarjem;
- c) popolna ponotranjenost, naturalizacija ideologije NS (Gleichschaltung): rigorozno spoštovanje formalne avtoritete in univerzitetne NS-hierarhije ter delovanje v skladu z njo (vključno s propagando in ovajanjem kolegov¹⁰). Preplašenost, ki jo je povzročila nacistična strahovlada, je ob močni propagandi naglo pospešila ponotranjenje NS-ideologije. Martin Heidegger v enem od svojih rektorskih nagovorov akademski skupnosti (z naslovom Univerza v tretjem rajhu) z dne 30. junija 1933 razglablja o tem, kakšna naj bi bila videti NS-univerza, pri čemer navaja: »Vsekakor jo moramo [univerzo] znova integrirati v Volksgemeinschaft in združiti z državo. Univerza mora znova postati izobraževalna moč, zasnovana na posredovanem znanju, ki ga je treba prenesti na državne voditelje [...] Treba je izbojevati silovito bitko zoper to situacijo v nacionalsocialističnem duhu [...] ta opredelitev je epohalno pomembna, saj je od nje odvisno, ali bomo Nemci ostali ljudstvo, ki je v najvišjem pomenu besede ljudstvo vednosti.« (Heidegger v Sheehan 1988, b. s.)¹¹

Od leta 1937 je bil nespregledljiv pogoj za habilitacijo tudi potrdilo ministra, v ozadju tega pogoja pa je bilo izločanje nacizmu neljubih elementov oz. neželenih kategorij, zlasti nearijcev, ki so veljali za »politično nezanesljive« (Hartshorne 1938, str. 215).¹² S tem so na podlagi rasnih določil in verovanjske sheme iz univerzitetne populacije izključili velik del potencialne inteligence. S pomočjo naštetih ukrepov je NS-oblast docela povozila eno od znamenitih nemških institucij, tj. Privatdozententum, kategorijo zasebnih docentov, neodvisnih in samostojnih učiteljev na državnih univerzah, katerih obstoj je bil obenem znamenje odprtosti ter svobode akademske skupnosti in nemalokrat tudi jamstvo za vsebinsko kakovost poučevanja (Hartshorne 1938, str. 216).

Še ena poteza starega univerzitetnega sistema NS-oblastem ni dala miru, in sicer učiteljska mobilnost. Za nemške univerzitetne učitelje stare sheme je bilo običajno, da so dosledno poučevali na različnih univerzah; nekateri v času svojega življenja tudi na osmih, devetih različnih institucijah (gl. premestitve učenjakov, ki jih opisuje Ingrao 2010). Ti premiki oz. transferji, ki jih je sicer načrtovalo ministrstvo, so bili v času NS, obsedenega s statičnostjo in nadzorom, zlorabljeni za degradacijo tistih učiteljev, ki so bili bolj premični kakor drugi. Transfer učiteljev je tako v okvirih NS postal orodje za deklasiranje in je pridobil kazenski status. Tako si je nacistična oblast vzela pravico razmeščati učitelje po svoje, in to zlasti z osrednjih univerz, kjer so pripadniki NS nameravali nastaviti svoje privrčence.¹³

¹⁰ O obče razširjenih denunciacijah in vohunjenju na vseh področjih družbenega življenja gl. posebno poglavje o tem v knjigi Richarda Grunbergerja 1971, str. 145–154.

¹¹ Skoraj odveč je posebej opozarjati na strukturno sorodne sodobne neoliberalne floskule o »družbi znanja«.

¹² Od 15. aprila 1937 je bil judom onemogočen tudi doktorski študij, poljudje (tisti iz zakona med arijcem in judinjino ali narobe) pa so lahko študirali le ob privoljenju ministra za izobraževanje (Hartshorne 1938, str. 215–216).

¹³ Znan je primer, ko je ugleden pravnik iz Göttingena prejel odločbo o premestitvi komaj deset

Stari privilegij fakultet, da same imenujejo svoje profesorje, ki je državi onemogočal vmešavanje na ravni političnih intervencij in ki je s tem povečeval stopnjo akademske avtonomije, je s temi ukrepi popolnoma izgubil moč, saj so bili kriteriji odločanja o tem, kdo je primeren in kdo ne, docela v rokah politike oz. strankarskih pooblaščenecv.

Onemogočanje mednarodne izmenjave in zavrnitev mednarodnih znanstvenih kriterijev

Alfred Rosenberg (1893–1946), eden od vodilnih nacističnih (anti)intelektualnih ideologov, je leta 1938 na univerzi v Halleju predaval na posebni slovesnosti ob komemoraciji NS-režima. Ob tej priložnosti je v predavanju z naslovom »Boj za svobodo v raziskovanju« napovedal »konec vseh univerzalističnih mišljenjskih sistemov« (Rosenberg v Hutton 1999, str. 29):

»Vsi univerzalistični sistemi, kakorkoli se že imenujejo, imajo eno skupno značilnost: razglašajo določeno sporočilo, pred katerim naj bi se sklonile vse druge nacije in rase. Tej svoji zahtevi na tak ali drugačen način pripisejo duhovno in moralno vodstvo nad celotnim človeštvom in se zato potem trudijo, kadarkoli je mogoče, za popolno politično dominacijo.«¹⁴ (Prav tam, str. 30)

Da je Rosenbergova izjava leta 1938 lahko padla na plodna tla in bila upoštevana kot odrešitev napornih mednarodnih primerjav, je novi NS univerzitetni režim že pred tem z vpeljavo vrste ovir za vabljen profesorje iz tujine in z oteževanjem odhoda nemških profesorjev v tujino uvedel novosti tudi na področju mednarodne izmenjave. Učitelji, ki so bili povabljeni na predavanja izven Nemčije, so se soočali z zapletenim labirintom težav. Tako je na primer profesor, ki je bil povabljen na konferenco ali predavanja v drugi državi, moral uspešno opraviti naslednje korake (Hartshorne 1938, str. 217–218):

- a) vso korespondenco v zvezi z gostovanjem je moral najprej prepustiti rektorju (Führerju) univerze in ministru za izobraževanje;
- b) dobiti je moral njuno privoljenje;
- c) njegovi načrti so morali biti predloženi vsaj šest tednov pred odhodom;
- d) predložiti je moral kopije vseh zapiskov, besedil in referatov, ki jih namerava v drugi deželi predložiti ali ustno izvesti;

dni pred začetkom semestra; podobno se je pripetilo znanemu zgodovinarju v Berlinu, na katerega predavanja so se študenti že vpisali, saj je bil najavljen v katalogu, on pa je bil, tik pred začetkom semestra, ad hoc premeščen drugam (v Halle; gl. Hartshorne 1938, str. 216). V oči bijoča surovost razdiranja univerzitetnega habitusa in kolegialnih razmerij med udeleženi, tako učitelji kakor študenti, je v NS – kakor v sedanjem neoliberalnem režimu – seveda integralni del strukturne krutosti totalitarnega dispozitiva.

¹⁴ V tem naj bi se doktrina nacizma ločila od stalinizma, ker je dopuščala toleranco do religije, dokler cerkve niso posegale na področje strankarskih interesov (gl. Hutton 1999, str. 30). Toda tudi stalinizem je iznašel obliko sobivanja z različnimi verskimi organizacijami, če so se ravnale po njegovih zahtevah (vse po vrsti, z medsebojnimi konflikti vred, so preživele stalinizem, Sovjetsko zvezo in vzhodni blok).

- e) pridobiti je moral strinjanje lokalnega univerzitetnega vodje Lige univerzitetnih učiteljev, se pravi od NS-predstavnika;
- f) kopije vseh dokumentov, navedenih zgoraj (od a do e), je moral skupaj z dovoljenji, ki jih je prejel, poslati tudi na zunanje ministrstvo in še na nekaj drugih državnih naslovov;
- g) v primeru, da je šlo za bivanje izven Nemčije, ki je bilo daljše od treh mesecev, je moral redno vzdrževati stike z nemškimi diplomatskimi predstavniki v tuji deželi;
- h) ob vrnitvi je moral napisati obsežno in podrobno poročilo o gostovanju s posebnim poudarkom na političnih in kulturno-političnih opažanjih.

Četudi so vladarji nemških dežel v 18. stoletju univerzam ali profesorjem, nad katerimi so bdeli in imeli oblast, razmeroma pogosto preprečevali gostovanja izven dežele (celo med različnimi nemškimi deželami – mišljeno v času pred nemško združitvijo – je vladalo rivalstvo),¹⁵ je NS poskrbel še za dodatne oteževalne okoliščine z restrikcijami pri kroženju nemške denarne valute. Tako je bil gostujoči univerzitetni učitelj po nekaj tednih tako rekoč prepuščen lastnim virom ali pa odvisen od financiranja institucije, na katero je bil povabljen.¹⁶ Velikokrat se je zapletlo tudi na meji, saj države v 30. letih niso rade sprejele nemških émigrés, poleg tega pa se gostujoči učitelj, če je imel srečo, da je prišel do zelene destinacije, tam ni smel zapletati v pogovore z nemškimi emigranti.¹⁷

Za univerzitetnega učitelja, ki je prihajal na predavanja v Nemčijo, ni bilo dosti boljše; tudi njega je čakala vrsta zahtev, začenši s potrditvijo nemškega ministra za izobraževanje. Nacistični univerzitetnik Hermann Haberland (1903–1980) je leta 1933 v reviji *Volk im Werden* v članku z naslovom »Nationalsozialismus und Hochschule« pojasnjeval, da druge rase na nemških univerzah ne bodo več mogle poučevati predmetov, povezanih z nemško etiko, filozofijo in zgodovino, češ da imajo nevzdržno drugačno perspektivo. V članku je nadalje pozitivno orisal univerzitetnega učitelja kot moralnega voditelja, ki mladino spodbuja in si ne prilašča njenih besedil.¹⁸ Po njegovem mnenju naj bi se v času NS tudi prekinila tradicija akademske sinekure, učiteljsko zaposlitev za nedoločen čas pa naj bi odpravili in namesto tega uvedli prekarno delo, ki bi omogočalo prisilno discipli-

¹⁵ Tako je denimo Friderik Veliki leta 1766, ko je bil profesor Lindner iz Königsberga povabljen v St. Petersburg, izjavil: »Ne maram, da se mi iz dežele speljuje ljudi. [Ich will nicht, das man mihr Leute aus dem Land debauchire.]« (Hartshorne 1938, str. 218)

¹⁶ Režim tistim, ki so živeli v državah realnega socializma, in tistim, ki so del življenja preživeli v začetnem obdobju »nove Jugoslavije«, nikakor ne more biti tuj, z nečim podobnim pa bi se srečali tudi v carski Rusiji.

¹⁷ Nacisti so se zavedali potencialnega intelektualnega vpliva nemških emigrantov na indoktrinirane nemške obiskovalce, ki so kratkotrajno bivali izven dežele. Trud, ki so ga vložili v preprečevanje slehernih »kontaminacij« z mislijo, drugačno od uradne endogamne (antiintelektualne) doktrine NS, je politično vseboval zajezitev intelektualne emigracije (bega možganov), ki je je bilo, kakor vemo, veliko zlasti med najuglednejšimi učenjaki in ustvarjalci. O nemških émigré scholars, zlasti zgodovinarjih, v ZDA gl. Iggers 2006.

¹⁸ Kar neposredno kaže, da je bila tovrstna kraja intelektualne lastnine na nemških univerzah tedaj običajna praksa.

niranje in neprimerno večji nadzor nad delom profesorjev (Haberland v Hutton 1999, str. 30–31).

Tudi tuji študentje v nacionalsocialistični Nemčiji so opazili in včasih popisali nenadno spremembo pogojev za delo ob nacističnem prevzemu oblasti. Opazili so prekinitev stare živahne in k argumentaciji obrnjene socialno-intelektualne socializacije ter nepregledno množenje težav in ovir pri doseganju zelenih rezultatov. Pričevanje ameriškega matematika Saundersa Mac Lana (1995), o katerem se je že pisalo in ki je med letoma 1931 in 1933 študiral na eponimnem göttingenskem oddelku za matematiko,¹⁹ obdan z vrhunskimi matematiki, je indikativno. Medtem ko je bilo po njegovih besedah ozračje v letih 1931 in 1932 še sproščeno in dinamično, je v letu 1933 občutil vrsto neprijetnosti in pritiskov, ki jih v svojem pričevanju podrobno popisuje. Brez te nemške izkušnje, navaja Mac Lane, se nikdar ne bi zavedal, kako udarna in silovita je moč uradne propagande, ki je doletela tudi njega in njegovo najbližjo okolico (Mac Lane 1995, str. 1136). V času napovedanega »mirnega bojkota judovskih trgovin« je postaval v bližini judovskih lokalov v Nürnbergu (bil je na smučarskih počitnicah) in bil zaradi tega aretiran, saj so menili, da je ameriški ovaduh. Ko se je s počitnic vrnil v Göttingen, je osupel ugotovil, da se je lastnica najete sobe, pri kateri je večkrat pil večerni čaj in klepetal o tekočem družbenem dogajanju, v času njegove odsotnosti – nekaj tednov stopnjevanje propagande je zadoščalo – iz mile konservativke preobrazila v zagreto nacistko (prav tam).

Zavrnitev mednarodnih znanstvenih kriterijev oz. standardov najlepše pona-zarja govor profesorja Ulricha Kahrstedta (1888–1962) na göttingenski univerzi leta 1934:

»Zavrnilo smo mednarodno znanost. Zavrnilo smo mednarodno republiko znanja. Zavrnilo smo raziskovanje zaradi njega samega. Medicine²⁰ ne poučujemo in se je ne učimo zato, da bi povečali število znanih mikrobov, ampak zato, da bi ohranili nemško ljudstvo močno in zdravo. Zgodovine ne poučujemo in učimo zato, ker bi hoteli povedati, kako so se stvari dejansko dogajale, ampak zato, da bi nemško ljudstvo poučevali na podlagi njegove preteklosti. Znanosti ne poučujemo in se je učimo zato, da bi odkrili abstraktne zakone, ampak da bi izostrili opremo nemškega ljudstva za tekmovanje z drugimi ljudstvi.« (Kahrstedt v Hartshorne 1938, str. 232)

¹⁹ Tradicija tega oddelka je bila močna (tam je delala vrsta slovitih matematikov, npr. Gauss, Riemann, Dirichlet, pa tudi Klein, Minkowski in Hilbert). V času Mac Lanovega bivanja v Göttingenu so tam predavali: redni profesorji Hilbert, Landau, Weyl, Couran in Herglotz ter izredni profesorji Bernays, Hertz in Emmy Noether. Znamenit fizikalni inštitut z Bornom, Pohlom in Franckom je imel svoje prostore za sosednjimi vrati.

²⁰ Med zdravniki je bila kolaboracija z NS-režimom (v zločinih proti človeštvu, denimo pri evtanaziji, sterilizacijah in pomorih v uničevalnih koncentracijskih taboriščih kot njeni najbolj brutalni obliki) med vsemi poklici najvišja. Nekaj pomenljivih podatkov: januarja 1933 se je v NS zdravniško ligo včlanilo 2.800 zdravnikov (to je bilo tedaj približno 6 % vseh nemških zdravnikov), do leta 1936 pa jih je bilo med zdravniki že več kakor 50 % članov NS-stranke. Večinoma so bili zdravniki rasno-higiensko (Rassenhygiene) indoktrinirani in so v mehanski maniri verjeli, da gre zgolj za »aplikativno biologijo«, ki iz »nacionalnega telesa izloča bolezni«. V času druge svetovne vojne so sterilizirali približno 400.000 ljudi, gl. Lifton 1986; Proctor 1988 in prispevek Stefana Kühla v zborniku Szöllösi – Janze 2001, str. 185–210.

Onemogočanje asistencije, univerzitetne kolegialnosti in kooperacije

Značilen in z vidika agresivnega antiintelektualizma, ki ga je na vseh področjih družbenega življenja izvajala vladajoča NS-stranka,²¹ naposled tudi pričakovan učinek novih ukrepov je bil, da so številni profesorji zaradi rasnih in drugih določb ostali brez asistentov in ožje ekipe sodelavcev, potrebnih za nemoteno raziskovalno in pedagoško delo. Pogosto se je dogajalo, da so morali sodelovati s politično postavljenimi sodelavci ali pa s povsem nekompetentnimi, politično podtahnjenimi kolegi. Tako vzpostavljena atmosfera, nabita z oprezanjem in ovaduštvom,²² ni mogla pozitivno vplivati na intelektualno delo in raziskovalne rezultate.

Brutalni antiintelektualizem, povsod prisoten v NS-kontekstu, kombiniran z družbeno demagogijo,²³ ki je spodbujala univerzitetno rivalstvo in zavist ter degradirala intelektualno delo (češ da se intelektualci le sebično okoriščajo z znanjem – Wissensbereicherung) v razmerju do fizičnega dela in s tem podpihovala vojno vseh proti vsem, ponazarjata naslednja dva primera. V prvem je Gauleiter (Gaua Köln – Aachen) Josef Grohe (1902–1987) v govoru dal intelektualcem jasno vedeti, da »njihova kastna zavest – vsej akademski erudiciji navkljub – raste iz nezamejene stupidnosti in nenadkriljive neodgovornosti« (Grohe v Grunberger 1971, str. 393). V drugem jim je vodja nemške delavske fronte Robert Ley (1890–1945) razliko med koristnostjo intelektualnega in praktičnega dela za obči blagor pojasnil z naslednjo primero: »Cestni pometać z enim zamahom metle pomete v kanal

²¹ Podrobneje (generalno) o antiintelektualizmu, njegovih sestavinah, procedurah in mehanizmih, ki so inherentni tudi delovanju NS-režima, gl. Kramberger 2013.

²² Naj omenim le dva tipična akademska primera. Prvi je nemški filozof Martin Heidegger (1889–1976), član NS-stranke (št. izkaznice 312589; Gau: Baden) in rektor freiburške univerze med aprilom 1933 in aprilom 1934, ki je – poleg vpeljave odloka o ukinitvi štipendij marksističnim in judovskim študentom na univerzi, razglasa o izvrševanju »očiščevalnih zakonov« na študentskem korpusu freiburške univerze in zavrnitve pomoči aretiranim judovskim študentom – svoje nekdanje judovske kolege tudi aktivno ovajal (med njimi Fränkla, Müllerja, Staudingerja, Baumgartna in druge) in proti njim spletkaril. Sledil jim je tudi na nova delovna mesta ter jih tam skušal degradirati in onemogočiti (avtorici članka se je med letoma 2010/2011 primerilo enako: dekanica UP FHŠ, ki je leta 2010 soizpeljala kadrovsko čistko na UP FHŠ, mi je leta 2011 skušala onemogočiti oz. znižati ure zaposlitve na novi ustanovi, s katero ni imela ničesar; v osebnem arhivu hranim dokument, elektronsko pošto, ki to dokazuje). Več o tem v Sheehan 1988, b. s.; John idr. 1991; Faye 2005. Emmanuel Faye v svojem delu Heidegger: L'introduction du nazisme dans la philosophie (2005) prikazuje, kakor močno je bil Heidegger dejansko prepojen z nacistično ideologijo, na kakšne načine jo je generiral in kako je prav on vpeljal v filozofijo govorico Nazi-Deutsch in njeno agendo. Monografija orisuje, kako daleč od epizodnosti Grosse Dummheit, na katero se je filozof rad skliceval po vojni, je bilo njegovo zdravorazumarsko filozofiranje, ki ga Bourdieu analitično imenuje »dvoičen« oz. »polifon« govor. Le-ta istočasno komunicira sporočila v dveh ključih – v navidez učenem in zdravorazumskem (gl. Faye 2005; prim. Bourdieu 1988; Bourdieu in Wacquant 2006; Fariás 1987). In drugi primer: o uglednem nacističnem umetnostnem zgodovinarju Wilhelmu Pinderju (1883–1962) obstaja kartoteka v arhivih OSS (nekdanje ameriške Office of Strategic Services, ki je delovala med 1942 in 1945 in velja za predhodnico CIE – Central Intelligence Agency), v katerih z dne 1. aprila 1944 najdemo tale vpis: »Izvirno učenjak visoke drže ... znan je po tem, da dela z nacisti v vsakem oziru in da obvešča Gestapo o svojih nekdanjih kolegih.« (Navedeno v Petropoulos 2000, str. 167)

²³ Zaradi premalo demagoške (preveč objektivistične) monografije o Robespieru je npr. izgubil profesorsko mesto sicer antidemokratsko usmerjen in mednarodno ugleden zgodovinar Hermann Oncken (1869–1945) (gl. Grunberger 1971, str. 395).

tisoč mikrobov; znanstvenik pa vse življenje domišljavo odkriva en sam mikrob.« (Prav tam)

Družbene znanosti (zlasti sociologija in deloma antropologija²⁴) so NS-oblasti vznemirjale že same po sebi, saj so imele in znale uporabljati orodja za razumevanje družbenih situacij. Kot take so bile, če si jih niso popolnoma podvrgli, potencialno »nevarne« zaradi kritičnega naboja in zmožnosti distanciranja, ki so ga ustvarjale v razmerju do preučevanega predmeta (Hartshorne 1938, str. 223).²⁵ Ekonomisti in odvorniki, pa tudi številni pronacistični antropologi, so pozdravili NS-ukinitev oz. razgradnjo sociologije, saj so menili, da gre za »povzpetniško disciplino, ki nepooblaščen šari po njihovem področju delovanja« (Grunberger 1971, str. 390).²⁶

Vzdrževanje negotovosti zaposlitve in ustrahovanje glasnih profesorjev

Svoboda akademskega sveta, tako meni Hartshorne, ne pomeni zgolj svobode dela in delovanja v univerzitetnem okviru, ampak tudi zagotovilo, da se bo ta raven svobode ohranjala, vzdrževala in da univerzitetna ter državna politika ne bosta dovolili vdorov in prekinitev te svobode (Hartshorne 1938, str. 219). Nacisti so prekinili to konstitutivno načelo kontinuiranega zagotavljanja in ohranjanja akademske svobode.

Celo sprva lojalni strankarski ideologi, kakršen je bil pravnik Carl Schmitt (1888–1985), niso bili varni pred »zavrženjem«, če so za NS postali odveč ali pa nadležni. Carla Schmitta, ki se je dokaj hitro akomodiral na novi NS-režim in postal eden najbolj priljubljenih profesorjev in najbolj iskanih pravnih arhitektov NS-zakonodaje, je izgubil status in položaj zaradi družbenih učinkov obrekovanja v nacističnem propagandnem listu *Das Schwarze Korps* (decembra 1936) (Mehring 2009).

²⁴ Med nacisti pa je bil prav NS-filozof in pozneje antropolog Ernst Kriek (1882–1947), izumitelj *völkische Anthropologie* – po Klempererju (1975) –, eden od najbolj zagriženih in krvoločnih ideologov. Bil je eden od tistih redkih profesorjev filozofije, ki se je v NS-stranko včlanil pred letom 1933. Ob nacističnem prevzemu oblasti je postal rektor Univerze v Frankfurtu.

²⁵ Povsem enak vzorec ogroženosti oblasti od družbenih znanosti se ponovi v ZDA v umetno ustvarjeni paranoični atmosferi v času mekartizma (McCarthyism) – gl. Price 2004 – in doživljamo ga tudi danes, in sicer v prisilnem objemu neoliberalne paradigme.

²⁶ Novejše študije so pokazale (usodo sociologije in psihologije v tretjem rajhu so začeli resno preučevati šele v 80. letih 20. stoletja), da niti sociologija niti psihologija v nacizmu nista bili povsem ukinjeni, ampak le temeljito modificirani in spremenjeni v politično uporabni aplikativni disciplini (gl. literaturo o tem v Szöllösi – Janze 2001). Gre torej za čisto določeno sociologijo in določeno psihologijo (z okraski določene, umevanju režima prilagojene psihoanalize). Podobna obravnava je bila namenjena sociologiji kot »buržoazni znanosti« v stalinizmu (v tem obdobju je bilo veliko kritičnih državljanskih razglasenih za »družbeno odtujene«; gl. pasuse o social aliens v Fitzpatrick 2000; prim. Gurvitch 1962), averzijo do nje pa še danes kažejo mnogi desničarski izobraženci, ki priznavajo obstoj politike, ne pa tudi družbe. Denimo v Sloveniji lahko sledimo antidurkheimovskemu toku v pomenu averzije do sodobnih socioloških orodij za mišljenje družbe vse od obdobja med vojnama v 20. stoletju. Gl. npr. članek Janžekoviča »Današnje filozofske struje na Francoskem«, objavljen v reviji *Dom in svet* leta 1936 (dejansko je šlo za predavanje v Filozofskem društvu v Ljubljani, 9. 5. 1936). V sodobnem svetu v tem oziru obstaja polemika glede vzrokov za delinkenco, pri čemer nekateri avtorji (Jacques Alain Benisti idr.) dosledno zagovarjajo njeno biološko-genetsko določenost, družbe in njenih procesov pa sploh ne vidijo.

Vrsta mehanizmov priča o izogibanju odgovornosti za izjave ali znanstvene teze – od univerze in njenega kadra, preplašenih zaradi potencialne intervencije NS-oblasti; značilen je denimo primer opombe v doktorski tezi kandidata, ki jo je pogosto dodalo univerzitetno ali fakultetno vodstvo k domnevno spornim vsebinam svojih doktorandov. V opombi je pisalo, da se stališča, izražena v doktorski disertaciji, ne ujemajo nujno z mnenjem oz. stališči univerze ali fakultete.²⁷ Seveda avtoriteta podelitve simbolne moči, kakor denimo ugotavljata Pierre Bourdieu in Jean-Claude Passeron (1964) ali Terry Lovell (2003, str. 10), ni zgolj last dominantnih družbenih struktur, čeprav je hkrati lahko vsakomur jasno, da je avtoriteta dominantnih struktur vpisana z močnejšimi sankcijami in z institucionalno podporo. Na podlagi tega je lažje razumeti strukturne učinke NS-politike ustrahovanja na posameznih univerzah oz. fakultetah.

Načini utišanja glasnih univerzitetnih učiteljev so bili v tretjem rajhu različni. Ena od bolj zahrbtnih metod je bila izključitev učitelja iz pomembnih univerzitetnih teles in komisij, zlasti iz komisije za preizkus znanja. Ko je med študenti završalo, da ta in ta profesor ne sodeluje več v izpitni komisiji, se je prisotnost na njegovih predavanjih zmanjšala tudi za polovico, njegov intelektualni vpliv na študentsko populacijo pa se je prav tako drastično skrčil. Če potem na njegova predavanja ni bilo vpisa, so to izkoristile NS-oblasti in nosilcu predavanj predlagale upokojitev (to je storil minister osebno), predmet pa so, če se je profesor strinjal z upokojitvijo, navadno dodelile politično preverjenemu kadru.

Na univerzah tretjega rajha so se hitro razširila ovaduštva, bojkoti predavanj določenih profesorjev od NS-lige učiteljev in študentov, zavistna medsebojna učiteljska izrivanja in druge dotlej neznanе ali pa vsaj racionalno obvladovane strategije, ki naj jih ne bi bilo v akademskem svetu. Kontekst so jim dajale občā arbitrarnost, kazensko premeščanje univerzitetnih učiteljev z ene univerze na drugo in nekaj zaporednih ukrepov, s katerimi so NS-oblasti univerzitetnikom zmanjšale plače (gl. Grunberger 1971; Heiber 1991–1994).

Univerzitetna odpuščanja in upokojitve v tretjem rajhu so bili prva neskrupulozna kršenja dotlej svete tradicionalne delavske zakonodaje, ki je zadevala državne uslužbence (zlasti sodnike, univerzitetne učitelje in javne uslužbence). Zakonodaja, ki so jo nacisti negativno uporabljali za odpuščanje, je bila hkrati uporabljena za pozitivno rekonstrukcijo profesionalnih javnih služb – v NS-duhu.

Tako so bili javni uslužbenci, ki v novem NS-rajhu niso bili – niso mogli biti – več politično nevtralni, ampak trdno vpeti v sistem (to je velika preobrazba statusa javnih uslužbencev v tretjem rajhu), odpuščeni v imenu revitalizacije in rekonstrukcije javnih služb; de iure so bili označeni za »nezadostno pripravljene« ali »politično nezanesljive«, de facto pa so bili NS-oblastem zoprni in nevšečni.

Nacistična politika upokojevanja profesorjev je posebno poglavje, ki sodi k občī (antiintelektualni) degradaciji izobraženih ljudi v tretjem rajhu. Nekaj restriktivnih ukrepov v tej smeri je sicer sprejela že weimarska republika, ki je določila prisilno upokojitev pri 65 oz. 67 letih, če učitelj ni imel naslednika, vendar

²⁷ Danes nekateri množični mediji, ko gre za kontroverzna besedila, takšno izjavo povzemajo kot »disclaimer«. O tem tudi v besedilu na spletni strani Delovih *Pogledov*: <http://www.pogledi.si/druzba/moc-druzbenih-omrezij>.

pa je pravico do poučevanja puščala nedotaknjeno (četudi je bilo težko pridobiti vsa zagotovila za nadaljnje poučevanje). Ne glede na to, ali je pri odpisanem (odpuščenem od NS-oblasti) šlo za zaslužnega profesorja ali za nižjo stopnjo, je bil s samim aktom odpustitve, podobno kakor v neoliberalnih režimih, univerzitetni učitelj degradiran na raven vseh odpuščenih (javnih) delavcev. Če je bil odpuščen zasebni docent, je bilo ogroženo celo njegovo preživetje, saj je izgubil vse, in ker ni sodil v kategorijo javnih uslužbencev, tudi ni mogel prejemati denarnega nadomestila ali pokojnine. Seveda je bil prisoten splošen vtis – to je za kolikor toliko pretanjeno oko iz doslej zapisanega razvidno –, da gre za popolno arbitrarnost, za motivirano ustvarjen kaos, ki ga je mogoče uporabljati v vseh smereh, ne pa za zakonsko dosledno urejene procedure (Grunberger 1971).²⁸

Povedati je treba še to, da je v NS-sistemu ob kadrovske čistki nacistični ideologiji nevšečnih (judovskih, levo orientiranih in kritičnih) učenjakov patriotski zanos kar poskočil in da je akademska srenja ob sprostitvi mest odpuščenih že kovala dobiček zase (C. G. Jung je na primer brez pripomb zasedel mesto odpuščenega judovskega kolega),²⁹ živahno pa je računala tudi na dobiček od t. i. Hörgelda (»denarja poslušalcev« v predavalnicah). Namreč, akademska plača se tako kakor v neoliberalnih režimih ni obračunavala po kakovosti predavanj, zavzetosti za delo s študenti in pertinentnosti predavanega, ampak številčno: sorazmerno s številom študentov, ki so pri določenem učitelju prihajali na predavanja (Grunberger 1971; Hartshorne 1938).

Sklep

Nacizem lahko vidimo kot ekstenzijo in radikalizacijo kolonialno-imperialnih projektov poznega 19. in zgodnjega 20. stoletja (npr. vpetost v mentalno shemo »degradacije zmagovite arijske rase«)³⁰ in kot brutalno aplikacijo šovinističnih, zverženo patriarhalnih ter etnocentrično-nacionalističnih idej, napaberkovanih z različnih področij družbenega življenja in iz različnih ved. Nacistične oblasti so se takoj po prevzemu oblasti v antiintelektualni maniri lotile preobrazbe univerze kot potencialno nevarne intelektualne ustanove, ki bi utegnila postati kraj heterodoksije, nezaželene v času nacionalne homogenizacije in pospešene Gleichschaltung. To so na eni strani skušale doseči z ustanavljanjem vzporedne

²⁸ Edini nedvoumen razlog za odpustitev z delovnega mesta, zapisan na odpustnih listih črno na belem, je bil v rasni razgrnitvi odstotka odpuščenčeve judovske krvi, kar je posebna dvojna ironija, saj je bil – v pravni perspektivi – prav ta podatek (če pustimo ob strani odkrit rasizem te navedbe) pravzaprav najbolj sporen in samovoljen: ljudem je nezakonito naprtil krivdo za nekaj, kar je povsem izven posameznikove svobodne volje in izbire.

²⁹ Carl Gustav Jung (1875–1961), psihoanalitik, sprva tesno povezan s Freudom, pozneje pa je razvil smer analitične psihologije, je bil urednik *Zentralblatt für Psychotherapie*, revije, ki je v določenem trenutku psihoanalitikom v branje priporočala *Mein Kampf*. Ob Hitlerjevem prevzemu oblasti je postal predsednik mednarodne Allgemeine Ärztliche Gesellschaft für Psychotherapie (International General Medical Society for Psychotherapy) s sedežem v Nemčiji, ki jo je pomagal restrukturirati (Grossman 1979).

³⁰ Še zlasti britanski kolonializem je bil model za nekatere NS-vizije o prihodnjem svetu. Obširneje o tem gl. Hutton (1999, str. 29 idr).

linije ustanov z močnim indoktrinacijskim kurikulumom in agendo (NS-ligi učiteljev in študentov ipd.), na drugi strani pa z nizom državnih reform. Brez sodelovanja od spodaj se ne prva ne druga strategija ne bi posrečila.³¹

NS univerzitetne reforme so poenostavile državni nadzor nad univerzo s tem, da so odpravile najbolj avtonomna in reprezentativna univerzitetna telesa, kakršno je bilo notranja fakulteta, in voljene fakultetne uradnike, ki so bili do tretjega rajha zgolj v funkciji primus inter pares (to velja tako za rektorja kakor za dekana), pozneje pa so bili avtokrati oz. diktatorji. Uvedle so tudi politično preverjene državne nameščence, ki pa so bili – vsaj nekateri – pro forma še vedno delegirani na fakultetah. Z vrsto drobnih administrativnih in pomenskih transformacij, izvedenih v duhu agresivnega antiintelektualizma in seveda pragmatičnega utilitarizma, so nadalje premestile težišče univerzitetnega *raison d'être* in izbrisale univerzitetno avtonomijo, kar je popolnoma degradiralo akademsko poslanstvo in razdrlo stari akademski ethos. Hitrost te preobrazbe ne bi bila mogoča brez prostovoljne (spontane) prilagoditve številnih univerzitetnikov in akademikov novi NS-shemi.³²

Nenehno vmešavanje dogmatične avtoritarne države in njenih eksponentov v vse mogoče univerzitetne zadeve je nedvomno spodjedlo stabilnost in suverenost, povečalo pa institucionalno in osebno labilnost članov in – že tako maloštevilnih – članic učiteljskega in raziskovalnega dela same akademske skupnosti. Diverzija resnega znanstvenega dela s plazom čez noč povzdignjenih psevdoznanstvenih dosežkov z rasologijo (*Rassenkunde*) na čelu, vstavljenih v pomensko in aplikativno mrežo koristi za *Volksgemeinschaft*, za katere so agensi (akterji) v različnih univerzitetnih poljih prejeli najvišja državna priznanja, je dodatno oteževala izvedbo kompleksnih (temeljnih) intelektualnih projektov. S premikom od temeljnih znanosti k aplikativnim projektom je obenem porušila težko vzpostavljeno in občutljivo ravnotežje v akademski sferi. Univerzitetna populacija, navajena nenehnih ponižanj, degradacij in stroge hierarhije, določene od oblasti, je tako

³¹ Čeprav se neoliberalna koncepcija univerze pojavi kot nova oblika globalno vulgarizirane množične kulture in cenene ekonomije poslovnega menedžmenta (»korporativizacija univerze«), so vse premalo raziskane strukturne sorodnosti, sistemske komponente in podobni družbeni cilji nacistične in neoliberalne univerzitetne in raziskovalne politike. Šest sestavin, ki jih uvodno nizam kot značilnosti nacistične univerzitetne deregulacije oz. reorganizacije, smo – v večji ali manjši meri – opazili in doživeli tudi kritični intelektualci in intelektualke na UP FHŠ, ki smo leta 2010 v kadrovski čistki izgubili zaposlitve in so nam bile s tem ter z obrekovalno kampanjo, ki je čistki sledila, akademske in raziskovalne kariere v Sloveniji docela zaustavljene oz. onemogočene. Seveda je kritična refleksija neposredne zgodovine kočljiva zadeva, vendar pa to nikakor ne pomeni, da je treba družbena dogajanja, ki so se realno zgodila, že kar odmisлити ali se refleksije ne lotiti. Ravno narobe. Za začetek bi bilo treba – z ozirom na dokumente tretjega rajha – primerjalno kritično pretesti dokumente o kadrovske čistki na UP FHŠ, ki so v kar ekstenzivnem dosegu dostopni na spletni strani Rešimo univerzo (<http://resimouniverzo.blogspot.fr/>). Sicer je sistemsko ali procesno sorodnost in težnjo k totalitarni oz. avtoritarni hegemoniji med dvema nesinhronima, a razdiralnima univerzitetnima in širše družbeno delujočima ideologijama poleg mene opazilo še nekaj avtorjev (Giroux 2004; Wolin 2008; obrobno tudi posamezni avtorji v knjigi Nocella idr. 2010 in v krajšem besedilu Derber in Magrass 2012).

³² Vendar pa številni avtorji opozarjajo tudi, da kljub totalitarnosti nemški režim ni bil monoliten blok, ampak prej motivirano improviziran in oportunističen dispozitiv, znotraj katerega je bilo z vrha nenehno mogoče voditi navzkrižno politiko *divide et impera*; nekateri ta model imenujejo polikratska vladavina NS-oblasti (Szöllösi – Janze 2001).

opešana in pasivizirana brez velikega vznemirjenja »požrla« besede Gauleiterja Juliusa Streicherja (1885–1946), ki je učiteljem »z bradami in zlato-obrobjenimi očali in znanstvenimi obrazi«³³ naravnost povedal, »da niso vredni čisto nič« in da »ne razumejo ljudi, kakor jih lahko razume on, ki ga od ljudi ne ločuje tako imenovana visoka šola« (Grunberger 1971, str. 393).

E. Y. Hartshorne, profesor sociologije s Harvarda, ki sem si ga v zvezi z univerzitetno infrastrukturo v tretjem rajhu sposodila kot hvaležno ogrodje članka, je bil v času nacizma (1935/1936) pridružen član nemškega Raziskovalnega sveta za družbene znanosti in je poleg raziskovanja univerzitetnih dokumentov in virov imel tudi možnost dve leti od blizu opazovati dogajanje v tretjem rajhu. Že leta 1938 je menil, da nacistična akademska skupnost zaradi premnogih NS-okrnjenosti in deformacij ni bila več upravičena do nazivov Lehr- in Lerngemeinschaft, torej do imen poučevalne ali učene skupnosti. Zapiše namreč – in s tem sklepam kratek prikaz univerzitetnih deregulacij v obdobju nacionalsocializma, ki ponazarja postopke in strategije nekega močno ideološko obarvanega obdobja: »Kakšno vrednost pa sploh imata seminar ali predavanje kot pedagoški metodi v okolju, kjer učitelji in študenti eden za drugim vohljajo, da bi odkrili znamenja politične heterodoksije?« (Hartshorne 1938, str. 230)

Literatura in viri

- Bourdieu, P. (1988). *L' Ontologie Politique De Martin Heidegger*. Pariz: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, P. in Passeron, J.-C. (1964). *Les héritiers: les étudiants et la culture*. Pariz: Éditions de Minuit.
- Bourdieu, P. in Wacquant, L. (2006). Spol, govornica in simbolno nasilje. V: P. Bourdieu in L. Wacquant. *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Založba Annales, str. 87–124.
- Derber, C. in Magrass, Y. (2012). *History's Magic Mirror: America's Economic Crisis and the Weimar Republic of Pre-Nazi Germany*. Dostopno na: <http://truth-out.org/opinion/item/12477-historys-magic-mirror-americas-economic-crisis-and-the-weimar-republic-of-pre-nazi-germany> (pridobljeno 1.11.2012).
- Farías, V. (1987). *Heidegger et le nazisme*. Pariz: Verdier.
- Faye, E. (2005). *Heidegger: L'introduction du nazisme dans la philosophie*. Pariz: Albin Michel.
- Fitzpatrick, S. (2000). *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: Oxford University Press.
- Giroux, A. H. (2004). *The Terror of Neoliberalism: The New Authoritarianism and the Eclipse of Democracy*. Boulder: Paradigm Press.
- Grossman, S. (1979). C. G. Jung and National Socialism. *Journal of European Studies*, 9, št. 9, str. 231–259.
- Grunberger, R. (1971). *A Social History of the Third Reich*. London: Phoenix.

³³ Očala tu nastopajo kot atribut učenjakov, negativni sklic nanje pa je obči topos antiintelektualizma.

- Gurvich, G. (1962). *Dialectique et sociologie*. Pariz: Flammarion.
- Hartshorne, E. Y. (1938). The German Universities and the Government. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, št. 200, str. 210–234.
- Heiber H. (1991–1994). *Universität unterm Hakenkreuz*. München: Saur.
- Hutton, Ch. M. (1999). *Linguistics and the Third Reich. Mother tongue fascism, race and the science of language*. London & New York: Routledge.
- Iggers, G. G. (2006). Refugee Historians from Nazi Germany: Political Attitudes towards Democracy. *Monna and Otto Weinmann Lectures Series*. Dostopno na: <http://www.ushmm.org/research/center/publications/occasional/2006-02/paper.pdf> (pridobljeno 16. 7. 2013).
- Janžekovič, I. (1936). Nove filozofske struje na Francoskem. *Dom in svet*, št. 7–8, str. 397–412.
- John, E., Martin, B., Mück, M. in Ott, H. (1991). *Die Freiburger Universität in der Zeit des Nationalsozialismus*. Freiburg: Ploetz.
- Kramberger, T. (2013). Figure antiintelektualizma s posebnim ozirom na formalno in neformalno pridobljena znanja. V: P. Kelava (ur.). *Neformalno učenje? Kaj pa je to?* Ljubljana: Pedagoški inštitut, str. 127–167.
- Lifton, R. J. (1986). *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York: Basic Book. Dostopno na: <http://www.holocaust-history.org/lifton/> (pridobljeno 7. 5. 2010).
- Lovell, T. (2003). Resisting with Authority: Historical Specificity, Agency and the Performative Self. *Theory, Culture & Society*, 20, št. 1, str. 1–17.
- Mac Lane, S. (1995). Mathematics at Göttingen under the Nazis. *Notices of the AMS*, 42, št. 10, str. 1134–1138.
- Mehring, R. (2009). *Carl Schmitt – Aufstieg und Fall. Eine Biographie*. München: Verlag C. H. Beck.
- Noakes, J. in Pridham, G. (1994). *Nazism 1919–1945, vol. 2*. Exeter: University of Exeter Press.
- Nocella, J. A., Best, S. in McLaren, P. (2010). *Academic Repression: Reflections on the Academic Industrial Complex*. Oakland, Edinburgh, Baltimore: AK Press.
- Petropoulos, J. (2000). *The Faustian Bargain. The Art World in Nazi Germany*. London: Penguin Books.
- Price, D. H. (2004). *Threatening Anthropology: McCarthyism and the FBI's Surveillance of Activist Anthropologists*. Durham: Duke University Press.
- Proctor, R. N. (1988). *Racial Hygiene: Medicine Under the Nazis*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schappacher, N. (1987). *Die Universität Göttingen unter dem Nationalsozialismus. Das Bedrängte Kapital ihrer 250-Jährigen Geschichte*. München: K. G. Saur.
- Searle, J. R. (1971). *The Campus War. A Sympathetic Look at the University in Agony*. New York: World Pub. Co. Dostopno na: <http://www.ditext.com/searle/campus/campus.html> (pridobljeno 12. 10. 2011).
- Sheehan, M. (1988, 16. 6.). Heidegger and the Nazis. *The New York Review of Books*, 35, št. 10, str. 38–47. Dostopno na: <http://www.nybooks.com/articles/archives/1988/jun/16/heidegger-and-the-nazis/> (pridobljeno 7. 5. 2010).
- Szöllösi - Janze, M. (2001). *Science in the Third Reich*. Oxford, New York: Berg.
- Wolin, S. S. (2008). *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton: Princeton University Press.

Taja KRAMBERGER (Educational Research Institute, Slovenia)

GERMAN UNIVERSITIES AND THEIR POLICY DURING THE ERA OF NATIONAL SOCIALISM: DELIBERATIVE POLITICIZATION OF KNOWLEDGE, ANTI-INTELLECTUALISM, AND ABOLISHMENT OF AUTONOMY

Abstract: This article describes the socio-historical context and conceptual orientation of the National Socialist (NS) university reforms that were implemented during the Third Reich. The author exposes the principal NS university modifications that resulted in the creation of an NS “political university” and the abolishment of university autonomy. The NS university revolution negated the once autonomous university institution through centralized university leadership and administrative services, while integrating the university disciplines into the destiny of the nation (by promoting applicative sciences and bringing them into the military-industrial complex). Consequently, this centralized leadership exerted almost total control over formal academic matters as well as the curriculum. However, this transformation would not have been possible without the collaboration of the majority of the university personnel. After the academic purge in 1933 which was released by the Law for the Restoration of the Professional Civil Service (Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums) that resulted in the removal of Jews and left-leaning intellectuals from university posts, the Law Concerning the Reorganization of University (Gesetz über die Neuordnung der Universität) was enacted, making universities a branch of the Nazi political system, supervised by the NSDAP. Understanding the Third Reich university policy in not utterly disconnected of our capability to recognize the recidivistic elements of the autocratic academic policy brought to light in the neoliberal deregulation of universities.

Keywords: university, National Socialism, deregulation of autonomy, anti-intellectualism, university purge

E-mail for correspondence: taja.kramberger@gmail.com